

care se situează și totodată prin excepționale condiții tehnice în care volumul a fost realizat. Poate că și multe dintre descoperirile noastre, dacă s-ar putea bucura de aceeași prezentare

grafică, ar câștiga mai mult în aprecierea care li se acordă...

Vladimir Dumitrescu

Iudita Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților, în Acta Musei Napocensis, III, 1966, p. 75 — 89 (cu o planșă în text).*

Problema monedei divizionare în rândul emisiunilor celtice și geto-dacice a stat în atenția unor numismați români și străini. Dificultățile pe care le prezintă o astfel de cercetare au dat naștere deseori, după cum era de așteptat, la formulări care exprimă puncte de vedere diferite. În preocupările mai vechi nu se poate vorbi despre o lucrare specială afectată subdiviziunilor monetare locale din Dacia. O asemenea sarcină și-a asumat-o de curând Iudita Winkler, concretizând-o prin publicarea în 1966, a studiului său: *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților.*

De la început am vrea să relevăm eforturile reușite ale autoarei de a stringe la un loc un numeros și valoros material, răspândit până acum în diverse publicații și colecții. De asemenea se cuvine subliniat, tot ca un fapt pozitiv, încercarea de selectare și clasificare a diferitelor tipuri de subdiviziuni și raportarea lor, de fiecare dată, la tipurile corespunzătoare de tetradrahme, întărindu-se astfel caracterul lor local. Nu lipsesc nici mențiunile privind opiniile și numele celor care au abordat anterior un subiect similar: Const. Moisil, Ö. Gohl, K. Pink, Oct. Iliescu și C. Secășanu.

Studiul la care ne referim cuprinde însă și unele probleme discutabile, ca și unele lacune serioase de documentare, precum și unele interpretări eronate. Asupra acestora dorim să atragem atenția în prezenta recenzie.

Este un fapt îndeobște admis că monetăria est-celtică și geto-dacică a copiat și pe plan metrologic unele nominale caracteristice sistemului monetar din lumea greco-macedoneană. De aceea s-au încetățenit în lucrările de specialitate denumirile grecești clasice de tetradrahmă, didrahmă și drahmă, care se acordă

curent imitațiilor geto-dacice. Credem însă că uneori s-a mers, și încă se mai merge, prea departe atunci când se caută să se aplice sistemul ponderal grecesc în mod mecanic, ca un calapod, monetăriei locale din Dacia. Dacă la geto-daci putem vorbi de o preocupare de menținere a unei anumite greutate, nu trebuie să înțelegem prin aceasta că avem de-a face cu un sistem monetar în înțelesul clasic al cuvântului. Socotim că se procedează greșit atunci când se caută o explicație și un nominal corespunzător greutății fiecărei monede care nu se încadrează între anumite limite specifice sistemului ponderal grecesc. Dacă ar fi să procedăm cu exactitate matematică, vom reuși să găsim în monetăria geto-dacică nu numai aproape întreaga gamă de subdiviziuni existentă în nomenclatura sistemului ponderal din lumea greco-macedoneană, ci și piese care se situează în afara acestuia. Situația a fost, sau trebuie să fi fost, mai simplă decât o complicăm noi. Denumirilor grecești, împrumutate emisiunilor geto-dace, urmează să le atribuim un sens convențional, prin care să desemnăm tipuri monetare cu o anumită greutate, corespunzătoare valorii ponderale uneia dintre nominalele principale, frecvent utilizate în lumea greco-macedoneană.

Urmărind evoluția greutății în monetăria locală din Dacia se poate observa că emisiunile din prima perioadă, aparținând secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., sînt aproape exclusiv monede cu nominal și modul mare, cu valoare ponderală de tetradrahme și că ele păstrează o greutate puțin variabilă, cuprinsă între 12—15 g. În cea de-a doua perioadă, care cuprinde mijlocul secolului al II-lea și pînă la începutul secolului I

i.e.n., situația se schimbă cu totul. Cele mai multe emisiuni păstrează modulul unei tetradrahme, dar greutatea scade între 5 și 11 g, variațiile fiind legate și aici de loc și de timp. Monede cu greutatea ca cele din faza anterioară nu mai există, în afara unor emisiuni din Oltenia și a imitațiilor de tip Filip III Ardeul. Asistăm deci la un fenomen cvasigeneral în monetăria geto-dacică de scădere a greutății, și nu la schimbarea nominalului. Este semnificativ faptul că în rîndul emisiunilor de tip Hunedoara și Chereleș se întîlnesc monede cu același modul mare, dar ale căror greutatea oscilează între 6 și 11 g. Imitațiile dintre Dunăre și Carpați de tip Adîncata, Virteju-București și Inotești—Răcoasa, cu greutatea apropiate de ale unei didrahme grecești, reprezintă singurul nominal din această vreme și din această regiune, pentru tipurile respective. Putem noi oare să considerăm că toate aceste monede reprezintă un nou nominal în monetăria din Dacia și să le acordăm denumiri corespunzătoare din sistemul clasic grecesc, fără să precizăm că asemenea denumiri au un caracter convențional? Credem că nu avem nici un fel de temei care să ne dea dreptul la un răspuns afirmativ, mai ales dacă ținem seama că nu există alte nominaluri ale aceluiași emisiuni, la care să le raportăm. În legătură cu această problemă, nu de multă vreme, H.J. Kellner își exprima părerea, pe care noi o socotim acum ca fiind îndreptățită, că emisiunile tirzii din Dacia pomenite de noi mai sus nu reprezintă un nominal nou, diferit, ci doar o micșorare treptată, în timp, a greutății monedelor¹. Cu alte cuvinte, adăugăm noi, denumirea de didrahme care s-a dat imitațiilor tirzii dintre Dunăre și Carpați va trebui ori abandonată, ori folosită cu totul convențional.

Există însă printre descoperirile monetare din Dacia un număr de emisiuni cu modul mic, al căror caracter divizionar nimeni nu-l poate pune la îndoială. Este vorba de imitații cu un alt nominal, cărora li s-a atribuit denumirea de drahme. Din păcate numărul lor nu este prea mare pentru a permite o mai bună studiere a lor. Ceea ce ni se pare demn de

subliniat este faptul că chiar și cu acest număr redus de descoperiri se poate face dovada sigură că în monetăria geto-dacică s-a folosit și moneda divizionară. În rîndul acestor subdiviziuni au fost și continuă să mai fie socotite ca geto-dacice și imitațiile după drahmele lui Alexandru cel Mare și Filip III Ardeul. Dar, independent de faptul că aceste imitații pot fi sau nu atribuite geto-dacilor, problemă pe care o vom trata ceva mai departe, ni se pare puțin probabil că se poate vorbi, în cadrul acestei categorii de monede divizionare, de prezența a două nominale. Într-adevăr, se constată că, deși modulul imitațiilor după drahmele lui Alexandru cel Mare și Filip III este aproape întotdeauna același, greutatea lor diferă în citeva cazuri, ceva mai mult ca de obicei. Faptul acesta a dat prilejul, mai întîi lui C. Secășanu² și recent autoarei articolului de care ne ocupăm, să identifice printre aceste emisiuni, pe lângă drahme, și hemidrahme. Subliniem caracterul ipotetic pe care-l acordă I. Winkler formulărilor sale în această privință la p. 88, deși din titlul studiului său, ca și din contextul de la p. 82, nu se mai degajă nici un fel de rezervă. Nu ni se pare că între 2,18 g și 4,06 g există o diferență atât de mare, încît trebuie neapărat să întrevădem existența a două nominale. Să nu uităm că aceste două greutatea reprezintă limitele ponderale maxime, de sus și de jos, pe care le ating doar citeva piese. De pildă, doar o singură monedă depășește greutatea de 4 g și un număr destul de mic de exemplare ajunge să cîntărească între 3 și 4 g. Toate aceste emisiuni, mai ales imitațiile după drahmele lui Alexandru cel Mare, fac parte din prima fază a imitațiilor amintite. Celelalte emisiuni, care formează majoritatea, au greutatea cuprinse între 2 și 3 g și fac parte din etapa tirzie, cînd instabilitatea ponderală devine una din caracteristicile monetăriei geto-dace. Prin urmare, numai pe baza citorva exemplare, după cum am arătat, excepții, care pot fi explicate în funcție de loc și de timp, precum și în lipsa identificării unor serii de asemenea subdiviziuni, nu avem nici cea mai mică dovadă în virtutea căreia să putem vorbi

¹ J.H. Kellner, in *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, XV, 1965, p. 250.

² C. Secășanu, in *CNA*, XVII, 1943, p.166.

de hemidrahmă ca o altă monedă divizionară la geto-daci, fie chiar și ca ipoteză de lucru. În acest caz rămâne să considerăm că toate imitațiile după drahmele celor doi regi macedoneni descoperite în Dacia reprezintă monede divizionare cu același nominal și li se poate da, în mod convențional, numele de drahme, după cel al prototipului. Totodată, credem că nu este bine să ne complicăm în tot felul de calcule metrologice clasice, care, aplicate mecanic la caracterul monetăriei locale din Dacia, poate duce în mod inevitabil la interpretări și concluzii greșite.

Există într-adevăr în monetăria „est-celtică” un număr de monede divizionare (K. Pink, nr. 136, 143, 190, 372, 506—509 și 561—4) care cîntăresc între 0,40—0,70 g. Aceste emisiuni reprezintă clar o altă monedă divizionară mai mică decît drahma și hemidrahma. Ele au însă în mod constant același modul și același nominal și se înscriu în serii, pe grupe, cu caracter distinct. În aceste cazuri nu se mai poate vorbi de excepții sau de simple întîmplări. Asemenea subdiviziuni nu sînt însă pînă acum atestate pe teritoriul Daciei.

După ce prezintă un catalog al descoperirilor de drahme și „hemidrahme”, în număr de 21, la care noi am mai putea adăuga pe cele de la Căscioarele³ și Popești⁴ (jud. Ilfov), Zimnicea⁵ (jud. Teleorman), citată doar în notă la p. 89, și Cernat⁶ (jud. Covasna), I. Winkler face o clasificare a acestor emisiuni, pe care le împarte după tipuri în cinci grupe. În prima grupă include imitațiile de tip Filip II. Merită însă făcută precizarea că moneda din tezaurul de la Cugir integrată în această grupă este o imitație combinată, cu

aversul după emisiunile macedonene de tip Alexandru-Filip III, iar reversul după tetradrahmele lui Filip II. Astfel, grupa amintită ar rămîne documentată doar prin trei piese, provenind tot din atîtea descoperiri, făcute în Dacia intracarpatică. Deși sînt imitații după monedele lui Filip II, fiecare dintre ele reprezintă un tip aparte și se înrudesc cu unele din categoriile de tetradrahme din aceeași regiune, ale căror centre de emiter și atribuire etnică sînt încă insuficient clarificate. Pe lîngă tipurile menționate de autoare, în aceeași categorie ar mai putea fi incluse, fie și ipotetic, unele din emisiunile publicate de Dessewffy, 241—251 și K. Pink, 131—135, cu greutate cuprinse între 2,50—4,63 g, în rîndul cărora se întîlnesc emisiuni cu stil foarte apropiat de tipul Crișeni—Berchiș. Cele mai autentice geto-dacice sînt cele trei monede divizionare din grupa a 4-a, descoperite în tezaurul de la Sibiușel, precum și piesa deja amintită, din tezaurul de la Cugir.

În grupele 2 și 3 sînt incluse imitațiile de tip Alexandru cel Mare și Filip III Arideul, specificîndu-se că „sînt cele mai frecvente monede divizionare semnalate în Dacia”. Ele apar cu precădere în Cîmpia Dunării, unde se semnaleză și în tezaure. Întrebarea firească pe care și-o pune autoarea, și la care de altfel și răspunde în studiul său, este dacă aceste monede divizionare, imitații după drahmele celor doi regi macedoneni, au fost emise de către geto-daci sau ele provin de la populația tracă din sudul Dunării. Pentru soluționarea problemei, I. Winkler recurge în paralel la documentarea privind descoperirile cu tetradrahme de același tip, urmărind confruntarea raportului numeric între piesele găsite, pe de o parte, în stînga Dunării, iar, pe de alta, în dreapta fluviului. În acest scop sînt adunate toate descoperirile de tetradrahme din Dacia, care se ridică la un număr de 12. Acestea sînt grupate într-un catalog, în alcătuirea căruia nu se poate vorbi de nici un fel de criteriu. Nu s-a folosit nici criteriul geografic (se trece de la o regiune la alta pentru a se reveni apoi), nici cel alfabetic sau cel puțin un criteriu în funcție de importanța descoperirilor. În altă ordine de idei, se face precizarea că din cele 12 descoperiri șapte sînt tezaure. Despre

³ Silvia Marinescu-Bilcu, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 117.

⁴ În așezarea getică de la Popești s-au descoperit cîteva drahme cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate sub conducerea lui R. Vulpe.

⁵ Moneda descoperită la Zimnicea și publicată de B. Mitrea (*SCIV*, 16, 1965, 2, p. 246) putea fi inclusă în catalog de autoare, tocmai pentru faptul că editorul ei crede puțin probabilă proveniența ei sudică.

⁶ O drahmă, al cărui mularj se află la Institutul de arheologie, s-a descoperit în această ocalitate.

cele 7 tetradrahme din Cabinetul numismatic din Viena, K. Pink, de la care avem informația, face doar mențiunea simplă : „pretinse din Brașov”. După părerea noastră, sigur nu este nici tezaurul despre care se spune că provine din împrejurimile Brașovului (nr. 2). Componenta acestuia este foarte eterogenă, fiind alcătuit din monede de diferite tipuri. Așa cum este el prezentat de Ö. Gohl (*Num. Köz.*, VII, 1908, p. 9), apare mai mult ca un lot de monede care a aparținut unui colecționar, decât alcătuiind un tezaur. Certitudine nu putem avea decât în cele două tezaure din Oltenia, de la Pielești și Sadova.

Strângerea la un loc a descoperirilor cu tetradrahme de tip Alexandru cel Mare făcute în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei, îi permite autoarei (p. 86) să ajungă la următoarele încheieri : „În sudul Dunării nu sînt atestate însă decât *cu totul sporadic* tezaure care cuprind acest tip de tetradrahme, iar din descoperirile izolate numai la trei întîlnim indicația că provin din Bulgaria. Faptul că pe teritoriul Daciei — conchide I. Winkler în continuare — s-au găsit șapte tezaure și cinci descoperiri izolate, avînd ca prototip emisiunile lui Alexandru cel Mare și Filip III Arideul, îndreptățește presupunerea că ele au fost bătute în nordul Dunării, probabil în Oltenia”. Aceeași concluzie se impune și pentru drahme, care sînt considerate monede „bătute în monetăriile de pe teritoriul Daciei”.

Dacă luăm în considerare numai datele prezentate în studiul asupra căruia referim, desigur că păreri exprimate de autoare apar ca întemeiate și judicioase. Documentația însă care ni se oferă, după cum se va vedea mai departe, este nu numai incompletă, dar și unilaterală. Iată, de pildă, cît de „*cu totul sporadic*” sînt tezaurele și descoperirile izolate cu imitații de tip Alexandru-Filip III semnalate pînă acum pe teritoriul R.P. Bulgaria⁷.

1. *Alexandrovo* (Lovcianko) — tezaur cu 71 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în anul 1939.

⁷ Pentru toate descoperirile din R.P. Bulgaria care sînt prezentate de noi mai sus în ordine alfabetică, a se vedea cronică anuală a descoperirilor monetare publicată de T. Gherasimov, în *Izvestiia — Institut*, 1934—1965.

2. *Allimir* (Vrața) — 1 drahmă de tip Alexandru-Filip III.

3. *Beioslav* (Varna) — 1 tetradrahmă de tip Filip III.

4. *Belecnovo* (Ruse) — tezaur cuprinzînd 374 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1960.

5. *Cioba* (Plovdiv) — tezaur cu 63 tetradrahme de tip Filip III, găsit în anul 1940.

6. *Demir Hisar* (Ruse) — 2 tetradrahme de același tip, la muzeul Ruse.

7. *Dolna Zlatița* (Tîrgoviște) — tezaur cu imitații după tetradrahme Alexandru cel Mare — emisiuni din Odessos și Mesembria.

8. *Glavašt* (Vrața) — tezaur cu 224 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1936.

9. *Gorna Oreahovița* — tezaur cu circa o mie drahme de tip Alexandru-Filip III.

10. *Kamenovo* (Razgrad) — tezaur de 54 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1961.

11. *Kamenovo* (Kubratsko) — tezaur de 52 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1940.

12. *Kostandenef* (Ruse) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1956.

13. *Lomec* — tezaur de 100 drahme de tip Alexandru cel Mare.

14. *Ostrița* (Ruse) — tezaur cu 50 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1958.

15. *Pepelina* (Ruse) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III.

16. *Pirgovo* (Ruse) — tezaur cu 11 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1938, împreună cu imitații de tip Virteju—București.

17. *Pordin* (Pleven) — tezaur cu tetradrahme și drahme de tip Alexandru-Filip III.

18. *Radanovo* (Tîrnovo) — tezaur cu 47 tetradrahme și două drahme de tip Filip III.

19. *Radoslavovo* (Mirkov) — opt imitații Alexandru cel Mare găsite într-un tezaur cu originale, tetradrahme Alexandru cel Mare, Lysimach și Filip III.

20. *Ruse* — trei drahme de tip Alexandru-Filip III, într-un tezaur cu imitații de tip Adnecata-Virteju.

21. *Samovodene* (Tîrnovo) — cinci drahme de același tip, găsite în anul 1933.

22. *Tîrnovo* (regiune) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III.

23. *Traian* (regiune) — patru drahme de tip Alexandru-Filip III.

24. *Vraceș (Orhanisco)* — tezaur cu 178 tetradrahme de tip Filip III descoperit în 1933.

25. *Proveniență necunoscută* Un număr destul de însemnat de asemenea imitații, al căror loc de descoperire nu se mai cunoaște provine sigur din sudul Dunării. Drahme și tetradrahme de tip Alexandru-Filip III, cu mențiunea că s-au găsit în Bulgaria, întâlnim în lucrări și cataloage de specialitate, din rândul cărora menționăm: R. Forrer, 338; Dessewffy, 320, 829; K. Pink, p. 117—8. La acestea se mai adaugă și unele monede din cabinetele numismatice și muzeele din: Viena, Budapesta, Ruse, Stara Zagora, Tîrnovo, Varna și Vrața.

Dacă trecem acum la confruntarea raportului numeric al imitațiilor de tip Alexandru-Filip III găsite în nordul Dunării și cele care provin din dreapta fluviului, fără îndoială că vom ajunge la rezultate și concluzii cu totul diferite sau, mai exact spus, inverse, față de cele obținute de I. Winkler. Din informațiile de care dispunem pînă acum, din fostul teritoriu geto-dacic provine un număr de circa 120—130 tetradrahme și aproximativ 110 drahme. Analizînd situația din sudul Dunării, rezultă că în această regiune s-au descoperit peste 1 200 tetradrahme și circa 1 150 drahme. Deci raportul la care ne-am referit este, așa cum reiese din datele statistice amintite, în mod evident în favoarea descoperirilor făcute în Tracia. Imitațiile de acest tip din nordul Dunării ar reprezenta doar a zecea parte din totalul imitațiilor de tip Alexandru-Filip III cunoscute pînă acum. Fără îndoială că, dacă I. Winkler nu s-ar fi limitat la studiul de documentare a lui K. Pink din anul 1939 și ar fi ținut seama că o astfel de categorie de documente este într-o permanentă îmbogățire, ignorînd tocmai fondul principal al descoperirilor pe care trebuia să se sprijine studiul în această problemă, n-ar fi ajuns la concluziile de la p. 88 a articolului citat, pe care le formulează astfel: „Prezența lor (imitațiile de tip Alexandru-Filip III) în cea mai mare parte a Daciei arată că ele au fost emise în monetăriile din nordul Dunării de Jos.

Spre aceeași concluzie ne duce preponderența numerică a tetradrahmei imitate după modelele lui Filip III Arideul și Alexandru Macedon pe teritoriul Daciei, în comparație cu Sudul, ceea ce permite concluzia că alături de aceste tetradrahme daco-geții au emis și subdiviziunile lor. Nu este îndreptățită, prin urmare, afirmația că majoritatea monedelor mici⁸ ar fi venit din sud”. În lumina datelor statistice grăitoare pe care le-am prezentat, comentariile în legătură, pe de o parte, cu temeinicia afirmației că descoperiri cu tetradrahme de tip Alexandru-Filip III nu sînt atestate decît sporadic în sudul Dunării, iar, pe de altă parte, cu concluzia că asemenea imitații, în general drahme și tetradrahme, au fost bătute în monetăriile din Dacia, sînt, credem, de prisos. Cu toate acestea, n-am exclude eventualitatea ca unele din monedele divizionare de acest tip, și avem în vedere în special cele câteva piese găsite în așezările getice care au anumite caractere oarecum proprii, să fi fost totuși emise în nordul Dunării.

În această situație numărul tipurilor și monedelor divizionare emise în Dacia se reduce simțitor, limitîndu-se doar la cele câteva drahme descoperite în Transilvania, la care eventual s-ar mai putea adăuga și unele imitații de tip Alexandru-Filip III. În același timp problema „hemidrahmei în sistemul monetar al daco-geților” apare acum lipsită de orice fel de teme. Rezervele pe care ni le-am exprimat cu alt prilej⁹ în legătură cu admiterea unor emisiuni cu caracter divizionar în monetăria geto-dacică, exprimate însă nu suficient de nuanțat, aveau în vedere tocmai afirmațiile mai vechi ale autoarei, care admitea că geto-dacii au emis hemidrahme drahme, didrahme și tetradrahme. Lipsa unor dovezi concludente pentru toate aceste nominaluri ne-a determinat să apreciem la acea dată că „descoperirile monetare nu ne

⁸ Despre frecvența acestor imitații în sudul Dunării și în favoarea provenienței lor în Dacia pe calea schimburilor au vorbit altî Ö. Gohl, în *Introducere la Dessewffy*, I, p. 7; *NumKözt*, V, 1906, p. 122—125 și XIV, 1915, p. 82, cit și Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 72.

⁹ A se vedea în *SCN*, III, 1960, p. 570.

Îngăduie să vorbim deocamdată cu certitudine” despre monedele divizionare, ceea ce nu este egal cu negarea existenței unora dintre acestea. Dacă luăm în considerație datele de mai sus, din care rezultă că singurele subdiviziuni emise sigur de geto-daci nu sînt decît cele trei drahme din tezaurul de la Sibișel, piesa din tezaurul de la Cugir și eventual monedele de la Medieșul Aurit și Sighetul Marmației, rezervele noastre anterioare apar ca justificate.

În afara problemeilor mai importante la care ne-am referit, mai sînt și cîteva observații de amănunt care ar putea fi făcute. La

nota nr. 3 de la p. 76 trebuie precizat că vol. I și II din *Studii și cercetări de numismatică* n-au apărut în anii 1956—1957, ci în anii 1957 și, respectiv, 1958.

Sperăm că observațiile și completările făcute de noi în prezenta recenzie vor fi interpretate ca fiind rezultatul dorinței de a contribui la o mai bună cunoaștere a problemei monedei divizionare din monetăria geto-dacică. Sîntem încredințați că dintr-o astfel de confruntare de opinii problema discutată va avea numai de cîștigat, prin ridicarea ei pe o nouă treaptă a cunoașterii și descoperirii adevărului științific.

C. Preda